

Лекція 6. ПРОТЕСТНІ ПРАКТИКИ 1960-1980-Х РОКІВ

Література

Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. Київ: Ніка-Центр, 2012. 264 с.

Каганов Ю.О. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя: Інтер-М, 2019. 432 с.

Українське суспільство в 1960–1980-х рр. Історичні нариси. Відп. ред. Віктор Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022.

У своєму проєкті «Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія» Юрій Каганов не обмежується вивченням офіційних джерел (наприклад, партійних постанов, аналітичних записок спецслужб), але також залучає живі свідчення сучасників досліджуваних процесів, які тоді були студентами, телеведучими, журналістами, діячами кіноіндустрії, радіохуліганями. Це не є усна історія в її класичному вигляді, але це цікавий приклад творчої модифікації відомого методу до потреб власного дослідницького проєкту. Автор провів десятки інтерв'ю і анкетувань з фігурантами «справ», заведених у свій час «органами» на дисидентів – реальних і потенційних. Завдяки своїй дослідницькій винахідливості Ю.Каганов влаштовує «очну ставку» співробітників каральних служб і їхніх жертв – тільки тепер діалог відбувається не в кабінетах «органів», а на нашій території, на території демократизованої України. Завдяки цьому відбувається переключка епох: минулої «парткомівської» і сучасної декомунізованої. Чого варте інтерв'ю з фігурантами кагебістської «справи» про так званий дискусійний клуб студентів харківських вузів 1967–1969 років. «Тоді» слідчі і політичні органи інкримінували молодим людям організовану антидержавницьку діяльність. І, звісно ж, всілякими погрозами вибивали документоване каяття у допущених «злочинах», а якщо не вдавалося, то приписували «факт каяття» у своїх переможних звітах. Пройшли роки, колишні підслідні набули професії, стали самодостатніми громадянами, і тепер історик надає їм можливість викласти свою, без примусу, версію.

В іншому епізоді автор співставляє два погляди: донесення КДБ про «антирадянський вчинок» учня м. Харкова (1965 р.) і свідчення цієї ж особи, яка зараз є пенсіонером; сьогодні у людини є можливість щиро і відверто сказати, що саме тоді лежало в основі її вчинків: «відчуття фальшу і брехні» в школі, на уроках, у пропаганді. В такому ж стилі задіюється інтерв'ю з учасником «групового хуліганського прояву молоді» м. Нікополя 1974 року. Аналогічний ефект дає порівняння справи, заведеної КДБ у 1981 р. проти вчителя географії, зі спогадами самого «фігуранта» цієї справи, викладеними у 2017 р.

Влаштовуючи заочний діалог Системи і Людини, автор привносить стереоскопічність в картину суспільного життя «радянського народу». Так, з усією очевидністю постає відомчий егоїзм спецслужб: щоб набути ваги, щоб прибільшити свою корисність, вони згущували фарби, скрізь малювали «розбещуючий вплив світового імперіалізму». Навпаки, «фігуранти» «політичних справ» ретроспективно свідчать, що їхні дії були цілком природними: вони шукали відповіді на очевидне розходження між офіційними заявами і радянською реальністю, «суперечність між теорією і практикою»; ними керували щира допитливість, природне бажання знайти правду.

Ю.Каганов не обмежується опрацюванням чисельних інструкцій, наказів і звинувачень, які насаджували ідеологію «застою». Він надає слово сценаристам і кінорежисерам, дикторам і редакторам, які сьогодні мають можливість розповісти, як вони обходили численні вказівки, правила, заборони всіляких наглядців від ідеології.

Живі свідчення конкретних людей дозволяють показати протиприродність і заскорузлість системи, яка безнадійно програвала змагання за мізки інтелігенції і перевагу зберігала лише завдяки адміністративному ресурсу. Роз'яснення, дані у 2019 р. фізиком-

ядерником, який у 1973 р. був фігурантом цілого слідства КДБ в академічному Інституті ядерних досліджень щодо проявів «націоналізму», засвідчує маніакальний страх керівництва перед будь-якими проявами особистісної нестандартності. Зокрема, переполох у начальства викликав факт запрошення вченим до себе додому колядників – виконавців професійного хору «Гомін». Вчений сьогодні повідомляє деталі, про які не мав змоги говорити у свій час: він засвідчує феномен подвійної лояльності інтелігента епохи «застою».

Новаторство, винахідливість дослідника дають подвійний ефект. З одного боку, роздобута шляхом опитування інформація дозволяє точніше скласти ціну ідеологічному диктату періоду «розвинутого соціалізму». З іншого боку, ця перекличка епох дає вагомий моральний урок: режими, якими б міцним вони не здавалися, якої б сили репресії вони не докладали, – не є вічними, і час відповідати за свої дії настає швидше, ніж можна собі уявити. Це той випадок, коли говорять, що історія – це більше ніж наука.

Сучасна практика історіописання відзначається високою динамікою змін і різноманітності. За короткий час історична наука відчула на собі кілька хвиль «поворотів»: математичного, антропологічного, лінгвістичного, мікроаналітичного, меморіального. Новітні дослідницькі технології – флексибельні і рухомі, а тому й важко піддаються чітким визначенням і класифікаціям.

Але є один момент, який об'єднує усе розмаїття напрямів і підходів: усі вони вимагають творчості автора. Сьогодні історична наука знаходиться на такому етапі свого розвитку, коли важливою є не лише «істина», але й «техніка виконання». Складовими успіху є не лише глибокі положення, оригінальні твердження, а й дотепні інструменти, елегантний хід думки, багата мова, вибагливий стиль. Лабораторія історика обов'язково згадується разом зі словом «творча». Важливо враховувати, що метод – це не інструкція і не формальна декларація. Це реальний інструмент, частина професійної діяльності. А розмаїття дослідницьких завдань істориків таке велике, що один і той же метод не здатен виконувати всі запити різних авторів. Всі, кому доводилося висловлюватися з цього приводу, є однастайними: вже відомі і введені у практику історіописання методи необхідно кожному автору модифікувати, уточнювати, прилаштовувати відповідно до своїх цілей і намірів.